

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Кафедра: *Бухгалтерия ҳисоби*

Фан: *Молиявий ҳисоб*

Курс иши

МАВЗУ: *Асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари ва уларнинг
бухгалтерия ҳисоби.*

Бажарди: Абдуюсупов С. Бр-86

Тошкент-2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ

1. Асосий воситаларни туркумларга ажратиш тартиби.
2. Бухгалтерия ҳисобида асосий воситаларнинг синтетик ҳисобини ташкил қилиш.
3. Хўжалик юритувчи субъектларда асосий воситалардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш тартиби.
4. Асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини ҳисобга олиш.
5. Хўжалик субъектларида асосий воситаларнинг таъмирланишини молиялаштириш.

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Ракобатбардошликни ошириш ва иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналарда асосий воситалар муҳим рол ўйнайди. Шундай экан ҳар бир корхона асосий воситаларини мунтазам равишда маъминлаб бориши, уларни ишчи ҳолатга тайёрлаши долзарб масала ҳисобланади

Навоий иссиқлик электр станциясида буғ-газ қурилмасини барпо этиш, Ўзбекистон — Хитой газ қувурининг учинчи йўналиши каби йирик лойиҳаларни амалга оширишда қурилиш-монтаж ишлари қизғин паллага кирди.

Навоий шаҳридаги эркин индустриал-иқтисодий зона муваффақиятли фаолият юрита бошлади, унинг ҳудудида янги ташкил этилган корхоналарда спидометрлар, автомобиллар учун ўтказгичлар, компрессорлар, рақамли телевизион тюнерлар, энергияни тежайдиган лампалар, ёритиш ускуналари, диодли лампалар, модемлар, полиэтилен ва полипропилен қувурлар, косметика воситалари ҳамда тиббиёт маҳсулотлари ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Ўзбекистон миллий автомобиль магистралини қуриш ва реконструкция қилиш бўйича лойиҳалар доирасида 302,5 километр узунликдаги йўлга замонавий қоплама ётқизилиб, реконструкция қилинди. Тошкент ва Бухоро шаҳарлари аэропортларининг маҳаллий йўналишларда хизмат кўрсатадиган йўловчи терминаллари фойдаланишга топширилди.¹

Асосий воситалар бажарадиган вазифасига кўра хизмат кўрсатиш бевосита ишлатиладиган ва хизмат кўрсатишда бевосита ишлатилмайдиган асосий воситаларига бўлинади. Хизмат кўрсатишдаги асосий воситалар бевосита моддий хизматларни кўрсатишда иштирок этадиган воситалардир. Хизмат кўрсатишда ишлатилмайдиган асосий воситалари гуруҳига уй-жой ҳамда коммунал-хўжалик, маиший хизмат, соғлиқни сақлаш таълим ва бонкаларнинг асосий воситалари киритилади.

Хизмат кўрсатиш ва хўжалик фаолиятида асосий воситалар объектлардан фойдаланиш даражасига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади.

- фойдаланлаётган;
- захирада турган;
- бузуқ ёки ишлатиш ҳолатида бўлмаган асосий воситалар.

Асосий воситаларнинг бундай гуруҳданиши улардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш, эскирган воситаларни алмаштириш, кераксиз асосий воситаларни бошқа корхонага бериш ёки сотиш тўғрисида қарор қабул қилиш, шунингдек уларнинг эскиришINI тўғри ҳисоб-китоб қилиш учун зарурдир.

«Асосий воситалар» номли 5- сон БХМАга биноан "Vacuum-Effect" масъулияти чекланган жамиятида асосий воситалар қуйидаги баҳоларда баҳоланади:

- Дастлабки қиймат;
- Сотиш қиймати;

¹ Каримов И.А. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Тошкент: Ўзбекистон, 2012. -366.

- Тугатиш қиймати;
- Қолдиқ қиймати;
- Урнини қоплаш қиймати;

1. Асосий воситаларни туркумларга ажратиш тартиби.

Жоҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирини бартараф этишда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш катта аҳамиятга эга. Иқтисодиёт учун зарур бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришда ёки хизмат турларини тақдим этишда меҳнат воситалари ва меҳнат буюмларининг ўрни каттадир. Меҳнат воситалари деб, маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишда бевосита қатнашадиган меҳнат қуроллари ҳамда шу ишлаб чиқаришда бевосита қатнашмайдиган, лекин унинг учун маълум шароитлар яратиб, уни ташкил қилишга узоқ муддат хизмат қиладиган мулкларга айтилади. Уларга иморатлар, иншоотлар, узатувчи мосламалар, машиналар, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, уй-жой бинолари, хўжалик инвентарлари ва ҳоказолар киради ва узоқ муддатли активлар ҳисобланади.

Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан асосий воситаларни тан олинишида қуйидаги тамойилларга аҳамият берилади. Яъни асосий воситалар бир йилдан кўпроқ фойдали хизмат қилиш муддатига эга бўлиши, ишлаб чиқариш, маъмурий мақсадлар учун фойдаланилиши ёки ижарага берилиши, сотиш учун мўлжалланмаслиги лозим.

Асосий воситалар жисмоний табиий кўринишга эга бўлган, узоқ муддатда фойдаланиладиган, активлар; ерлар, бинолар, иншоотлар, ускуналар, табиий ресурслар ва шунга ўхшашлардир.

Ушбу активларни ҳам ўз навбатида учта гуруҳга бўлиш мумкин:

- амортизация қилинишга тегишли бўлган моддий активлар, масалан, бинолар, иншоотлар, ускуналар, мебеллар, қурилмалар;
- емирилишга тегишли бўлмаганлари, масалан фойдали қазилмалар, ўрмон бойликлари ва шунга ўхшашлар;
- амортизация ёки емирилишга тегишли бўлмаганлари, масалан ер;

Меҳнат воситаларининг асосий хусусиятларидан бири шундан иборатки, улар ишлаб чиқариш жараёнида узоқ муддат хизмат қилади ва шу билан бирга ўзининг жисмоний кўринишини сақлаб қолади. Лекин улар маҳсулот ишлаб чиқариш ёки ишлаб чиқариш жараёни учун зарур бўлган шароитларни яратиб беришда узоқ муддат қатнашади ҳамда аста-секин эскириб боради ва эскирган қисми ишлаб чиқарилаётган маҳсулот, иш ёки хизматнинг таннархига қисман ўтказилиб борилади. Субъектнинг молиявий-хўжалик фаолияти жараёнида асосий воситалар субъектга олинади ва фойдаланишга берилади, эскиради, таъмирланади, бир бўлимдан иккинчи бўлимга ўтказилади, эскириши, сотилиши ва текинга берилиши натижасида субъектнинг ҳисобидан чиқарилади, ваҳоланки доимо ҳаракатда бўлади.

Субъектлар асосий воситаларга эгалик қилиш, улардан фойдаланиш, бошқа субъектга сотиш, текинга бериш, алмаштириш, ижарага бериш, вақтинча текинга фойдаланишга бериш ва ҳисобдан чиқариш ҳуқуқларига эгадирлар.

Ушбу ҳуқуқлардан фақатгина дастлабки ҳужжатларни ўз вақтида ва тўғри тўлғазиш натижасидагина самарали фойдаланиши мумкин.

Бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларидан бири мавжуд асосий воситаларни тўғри ҳисобга олиш ва уларни мулк сифатида сақлаш, таъмир қилиш, асосий воситаларнинг келишини, чиқиб кетишини ва субъектнинг ичидаги ҳаракатини тегишли ҳужжатларга асосан ҳисоб регистрларида тўғри акс эттириб боришдан иборат.

Шунингдек бухгалтерия ҳисоби асосий воситаларнинг маҳсулот таннархига ўтказётган эскириш суммасини тўғри аниқлаш учун ҳам хизмат қилади ва ушбу ҳисобланган эскириш суммасини калькуляция объектига қайси тартибда олиб боришни кўрсатиб беради.

Асосий воситаларни бухгалтерияда ҳисобга олишнинг энг асосий вазифаларидан бири шундан иборатки, у мавжуд асосий воситалардан тўғри ва унумли фойдаланиб, имкони борича кўп ва сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни ва ишлаб чиқаришга сарфланган ҳар бир сўмнинг рентабеллик даражасини оширишни таъминлаши керак. Чунки мавжуд қарорларга кўра, барча субъектлар мулклар учун бюджетга солиқ тўлашлари керак. Бу тўловларнинг суммаси мулкларнинг миқдорига қараб мутаносиб равишда ўзгаради, асосий капиталнинг қиймати ошган сари тўловларнинг суммаси ҳам ошиб боради, бу эса субъект фойдасининг камайиб кетишига таъсир қилади. Бундай иқтисодий сиёсат субъектларни ортиқча асосий маблағлардан воз кечишга, энг зарур бўлган асосий воситаларни олиб қолиб, улардан унумли фойдаланишга мажбур қилади.

Бухгалтерия ҳисоби ёрдамида субъектда бекор турган ва ортиқча асосий воситалар аниқланади, уларни бошқа ташкилотларга ижарага топшириш ёки сотиш чораларини кўришга ёрдам беради ва мавжуд асосий воситалардан қандай фойдаланаётганлиги ва улардан яна ҳам унумлироқ фойдаланиш йўллариини излаб топишга ёрдам беради.

Асосий воситалар ишлаб чиқаришга қатнашиши нуқтаи назаридан ишлаб чиқаришга тааллуқли асосий воситалари ва ноишлаб чиқаришга тааллуқли асосий воситаларига бўлинади.

Ишлаб чиқаришга тааллуқли асосий воситалардан моддий ишлаб чиқариш соҳасида фойдаланилади, ишлаб чиқаришнинг бир нечта жараёнида қатнашиб, аста-секин эскиради, ўзининг қийматини яратилган маҳсулотнинг, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматнинг таннархига қисман ўтказиб боради. Уларга моддий ишлаб чиқариш соҳасида ишлатиладиган иморатлар, иншоотлар, ўтказувчи мосламалар, машина ва асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари, йирик шохли ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар, кўп йиллик дарахтлар ва бошқа меҳнат воситалари киради.

Асосий воситаларни иқтисодиётнинг тармоқлари ва турлари ўртасида тақсимлашда улар ёрдамида ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки хизматлар қандай тармоқ ёки фаолиятнинг турига тааллуқлилигига қараб, тегишли асосий воситалар ҳам ўша тармоқ ёки фаолият турига киритилади, масалан, халқ хўжалигининг тармоқларидаги, шу жумладан саноат ишлаб чиқаришидаги асосий воситаларнинг қандай мақсадда фойдаланиши ва қандай ишларни бажаришига қараб, қуйидаги турларга бўлинади:

1. Иморатлар – буларга цех, омбор, тажрибахона, идора, ўт ўчириш депоси, гараж ва шунга ўхшаш меҳнат шароитини яратиб берувчи, ташқи атмосфера

таъсиридан ҳимоя қилувчи ва моддий бойликларни сақлаш учун хизмат қилувчи бинолар киради.

2. Иншоотлар – буларга меҳнат буюмларининг ўзгариши билан боғлиқ бўлмаган, техникавий вазифаларни бажариш учун хизмат қиладиган сув минораси, кўприклар, темир йўллар, асфальт кўчалар, деворлар, насос станциялари, каналлар ва ҳоказолар киради.

3. Ўтказувчи мосламалар – булар ёрдамида электр ва иссиқлик энергияси, ҳамда механика энергияси ўтказилади, бир инвентардан иккинчи инвентарга суюқ ва газсимон моддалар юборилади. Бундай мосламаларга электр ўтказиш йўллари, газ сув ва буғ ўтказувчи қувур йўллар, телефон ўтказувчи симлар, кабеллар ва ҳоказолар киради.

4. Машина ва асбоб ускуналар, шу жумладан:

а) кучлантириш машиналари ва асбоб-ускуналар (иссиқлик ва электр энергиясини ишлаб чиқарувчи генераторлари, трансформаторлар, ёрдамчи станцияларнинг асбоб-ускуналари);

б) иш машиналари ва асбоб-ускуналар (маҳсулотни яратиш ёки ишлаб чиқариш хусусиятидаги хизматларни бажариш жараёнида механик таъсирни кўрсатувчи машиналар, жумладан токарлик станоклари, тикув машиналари, кранлар, компрессорлар);

в) ўлчов ва тартибловчи ускуналар, мосламалар ва тажрибахонанинг асбоб-ускуналари;

г) ҳисоблаш техникаси;

д) бошқа хил машина ва асбоб-ускуналар.

5. Транспорт воситалари – самолётлар, автомашиналар, вагонлар, кемалар, аравалар, автобуслар ва ҳоказолар киради.

6. Ускуналар – асосий воситаларнинг ушбу турига меҳнат буюмларига ишлов беришга хизмат қиладиган механизациялаштирилган ёки механизациялаштирилмаган қўл меҳнатининг қуроллари ёки машиналари киради.

7. Ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари, жиҳозлар ва бошқа асосий воситалар – хўжалик ва идора инвентарлари, идора жиҳозлари, ёзув машиналари, телефон аппаратлари, техника кутубхоналари ва бошқа буюмлардан иборат.

8. Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар.

9. Кўп йиллик дарахтлар – мевали ва декоратив дарахтлар.

10. Бошқа асосий фондлар.

Асосий воситалар фойдаланилишига қараб ҳаракатдаги, захирадаги ва ҳаракатсиз ётган асосий воситаларга бўлинади.

Хўжалик жараёнида фойдаланилаётган барча асосий воситалар ҳаракатдаги асосий воситалар деб ҳисобланади.

Захирадаги асосий воситалар деб капитал тузатишдаги ва эскириши натижасида ишдан чиққан меҳнат воситаларини алмаштириш учун мўлжалланган воситаларга айтилади. Бухгалтерия ҳисоби ҳар бир субъектда мавжуд захирадаги асосий воситалар ушбу субъектга керакли миқдорда бўлишини назорат қилиб бориши ва уларнинг меъёрдан ошишига йўл қўймаслиги керак.

Ҳаракатсиз ётган асосий воситалар деб субъектнинг ўзида ёки унинг айрим бўлинмаларида ишлаб чиқариш фаолиятининг тўхтаб қолиши (тегишли

ташкilotлар томонидан тўхтатиб қўйилиши) натижасида ишлатилмаётган ва субъектнинг омборларида бекор турган меҳнат воситаларига айтилади.

Асосий воситалардан фойдаланиш ўзига хос хусусиятларга эга бўлганлиги сабабли, уларни баҳолашда қуйидаги хусусиятларни ҳисобга олиш зарур. Яъни асосий воситаларни сотиб олиш, қуриш, ишлаб чиқариш ёки ҳолатини яхшилаш учун тўланган сумма, асосий воситаларни сотиб олиш, қуриш, ишлаб чиқариш ёки ҳолатини яхшилаш билан боғлиқ тўғридан-тўғри харажатларни, жумладан ундан мақсадли фойдаланиш учун зарур бўлган ўрнатиш ва синаб кўриш билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади.

Активларни баҳолашнинг умумий принциплари асосий воситаларни харид қилиш ҳолатлари ва усулларига боғлиқ бўлмайдилар. Чунки улардан узоқ муддат фойдаланилиб, ўз қийматларини ишлаб чиқарилаётган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархига аста-секин ўтказиб боради. Шу ўтказилган қийматни, яъни асосий воситаларнинг эскириш қийматини (суммасини) бутун фойдаланиш даврида тўғри аниқлаш ва мавжуд асосий воситанинг мазкур санагача қанча эскирганлигини аниқлаш мақсадида бухгалтерия ҳисобида улар қийматининг доимийлигини сақлаш талаб қилинади. Шунинг учун мавжуд бухгалтерия ҳисоботлари ва баланси тўғрисидаги стандартларга кўра асосий воситалар фойдаланишга топширилгунга қадар бўлган баҳода, яъни дастлабки қиймати асосида ҳисобга олинади. Дастлабки қиймат асосий воситаларни сотиб олиш ёки қуриш, ҳамда уларни олиб келиш ва ўрнатишга кетган барча харажатларни ўз ичига олади ва асосий воситаларни ҳисобга олишда ҳам қўлланилади. Маълумки, халқ хўжалигида фойдаланиладиган асосий воситалар давримизнинг турли вақтларида ишлаб чиқарилган ва фойдаланишга топширилган. Уларнинг ичида бундан бир неча ўн йиллар давомида фойдаланиб келинаётганлари ҳам мавжуд. Шунинг учун унумдорлиги, меҳнат ҳақи сарфлари ва материалларнинг таннархлари ҳар хил бўлган бошқа-бошқа даврларда ишлаб чиқарилган бир хилдаги меҳнат воситаларининг қиймати ҳам ҳар хил бўлади.

Асосий воситаларни баҳолаш принципи, мулкчиликнинг барча турлари учун бир хилдир. Лекин асосий воситаларнинг дастлабки қиймати фақат уларнинг нархлари қайтадан баҳоланганда, қўшимча асбоб-ускуна ўрнатилганда, таъмир қилинганда ва тегишли объектлар қисман тугатилгандагина ўзгартирилиши мумкин.

Маълумки, бухгалтерия балансида асосий воситаларнинг қиймати икки хил нархларда, яъни дастлабки ва қайта тикланган қийматларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, уларнинг умумий суммаси асосий воситаларнинг баланс қиймати деб номланади.

Бухгалтерия ҳисобида шунингдек асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати ҳам мавжуд. У асосий воситаларнинг баланс қиймати билан уларнинг эскириш суммаси ўртасидаги фарққа тенг бўлади.

Бухгалтерия балансининг активида ҳозирги пайтда асосий воситаларга тегишли бўлган учта қуйидаги маълумот келтирилади: асосий воситаларнинг баланс қиймати, уларнинг шу санага бўлган эскириш суммаси ва қолдиқ қиймати. Бунда баланснинг якуний суммасига фақат қолдиқ суммаси қўшилиб, асосий

воситаларнинг дастлабки қиймати ва эскириш суммаси маълумотнома учунгина келтирилади.

2. Бухгалтерия ҳисобида асосий воситаларнинг синтетик ҳисобини ташкил қилиш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг бухгалтерия ҳисобида капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш тартибига доир қоидага кўра, асосий воситаларни қабул қилиш счётлар режасининг 0700-«Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар» ва 0800-«Капитал қўйилмалар» деб номланган иккита махсус счётлари орқали амалга оширилади. 0700 -«Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар» счётлари инвентарли, актив счётлар бўлиб унинг дебетида монтаж қилиш учун мўлжалланган мавжуд асбоб-ускуналарга ҳақиқатда сарфланган харажатларнинг қолдиғи (сальдоси) ва янгитдан олиб келинган асбоб-ускуналарга ҳақиқатда сарфланган харажатлар акс эттирилади. Бу счётнинг кредитида монтаж қилина бошланган асбоб-ускуналарнинг ҳақиқий таннаرخини ҳисобдан чиқариш акс эттирилади. Бундай ёзувлар учун асбоб-ускуналарнинг субъектга келтирилганлиги ва уларни йиғиш ва ўрнатишга топширилиши тўғрисидаги юк хатлар ва бошқа далолатномалар асос бўлиб ҳисобланади.

Асосий воситаларнинг ҳаракати устидан қуйидаги ҳужжатларни ўз вақтида ва тўғри тўлғазиш натижасидагина улардан самарали фойдаланиш мумкин.

1. «Асосий воситаларни қабул қилиш ва бериш акти» АВ-1 шакли - асосий воситаларнинг кирим ва чиқимини қайд қилиш учун.

2. «Таъмирланган, мукаммаллаштирилган ва таъмир қилинган асосий воситаларни қабул қилиш ва топшириш далолатномаси» АВ-2 шакли - объектларнинг бошланғич қийматининг ошишини қайд қилиш учун.

3. «Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш» АВ-3 - шакли объектларини тугатиш учун.

4. «Автотранспорт воситаларини тугатиш далолатномаси» АВ-4а шакли.

5. «Асосий воситаларни ҳисобга олиш учун инвентар карточкалари» АВ-7 шакли - ҳар бир асосий воситанинг ҳолати ва ҳаракатини алоҳида қайд қилиб боради.

6. «Асосий воситаларнинг ҳаракатини қайд қилиш карточкаси» АВ-8 шакли - асосий воситаларнинг кирим ва чиқимини ҳисобга олиб боради.

7. «Асосий воситаларнинг инвентар рўйхати» АВ-9 шакли - уларнинг фойдаланиш жойлари бўйича ҳисобини ташкил қилиш учун ишлатилади.

Субъектга тегишли бўлган ишлатилаётган, захирадаги, консервациядаги ва ижарага берилган асосий воситаларнинг миқдори ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотлар умумлаштирилган ҳолда 0100 - «Асосий воситалар» номли актив синтетик счётларнинг гуруҳида юқоридаги ҳужжатларга асосан ҳисобга олиб борилади.

0100-«Асосий воситалар» счётида қуйидагилар ҳам ҳисобга олиб борилади:

а) субъектга фойдаланиш ҳуқуқи берилган ўрмон ва сув хавзалари, ер участкалари ва конлар учун сарфланган инвентар хусусиятидаги капитал қўйилмалар;

б) ижарага олинган асосий воситалар учун сарфланган тугалланган ишлар натижаси бўйича харажатлар.

Янги корхона қуриш, асосий воситаларни сотиб олиш, конструкциясини ўзгартириш, таъмирлаш, модернизация қилиш ва мослаштириш учун сарфланган маблағларни ҳисобга олишда алоҳида актив счётларнинг, 0700-«ўрнатиладиган асбоб-ускуналар» счётлари ва 0800-«Капитал қўйилмалар» счётлари гуруҳидан фойдаланилади.

Субъектга келиб тушган ўрнатиладиган асбоб-ускуналар учун тўлов талабнома-топшириқ акцептланганда 0710 ва 0720 счётлари дебетланиб, 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счёти кредитланади. Шу асбоб-ускуналарни етказиб берганлик (транспорт хизматлари) учун 6890-«Бошқа мажбуриятлар» счёти тегишли хизматларнинг суммасига кредитланади.

Шу асбоб-ускуналарни тушириб берганлиги учун ишчиларга меҳнат ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар ҳисобланганда 0710 ва 0720-счётлари дебетланиб, 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» ва 6520-«Ижтимоий суғурта бўйича тўловлар» счётлари кредитланади.

Иморат ва иншоотларни қуриш, асбоб-ускуналарни ва бошқа асосий воситаларни сотиб олиш билан боғлиқ бўлган капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш 0800 - «Капитал қўйилмалар» деб номланган актив ва калькуляциялаш счётларида юритилади.

Капитал қўйилмаларнинг турлари ва таркиблари бўйича аналитик ҳисоб 18 ва 18/1 - сонли қайдномаларида юритилади. Бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шаклидан фойдаланаётган субъектларда капитал қўйилмаларнинг ҳисоби 10/1, 13 ва 16-сонли жунал-ордерларда юритилади.

Асосий воситаларга сарфланган капитал қўйилмалар активнинг ҳолатини бошланғич баҳоланган меъёрий кўрсаткичларидан юқорирок даражада яхшилаб, келгусида олинадиган иқтисодий манфаатни оширишга олиб келиш эҳтимоли мавжуд бўлган тақдирдагина активнинг баланс қийматига қўшилади. Яхшиланиш натижасида иқтисодий манфаатдорликнинг ошишига олиб келувчи қуйидаги тадбирларни мисол қилиб келтириш мумкин:

а) активнинг фойдали фаолиятининг муддатини узайтириш билан бирга кувватини ошириш мақсадида таъмир қилиш;

б) ускунада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифатини тубдан яхшилаш мақсадида, ушбу ишлаб чиқариш ускунаси қисмларининг сифатини ошириш;

в) асосий фаолиятнинг дастлабки баҳоланган харажатларини камайтиришга олиб келадиган янги ишлаб чиқариш жараёнларини қўллаш.

Бошқа барча капитал қўйилмалар улар амалга оширилган даврда сарфлар сифатида тан олиниши керак.

Капитал сарфлари ёки капитал қўйилмалар деб асосий воситаларни ва бошқа узоқ муддатли фойдаланиладиган активларни сотиб олиш ва яратиш билан боғлиқ бўлган сарфларга айтилади. Ускуналарни таъмирлаш, уларга хизмат кўрсатилиши, ёқилғи сотиб олиш харажатлари, яъни субъектнинг фаолияти учун зарур бўлган барча харажатлар нокапитал харажатларга ёки чиқимларга

киритилади, чунки улар ушбу ҳисобот даврида даромад олиш учун сарфланган харажатларни ифодалайди.

Капитал қўйилмалар ва харажатларни қатъиян ажратиш зарур. Капитал қўйилмалар – бу баланснинг актив қисмида акс эттирилган сарфлардир ва бухгалтерия нуқтаи назаридан харажат ҳисобланмайди, харажатлар эса – бу чиқим деб тан олинади ва маҳсулот, иш ёки хизматнинг таннархига олиб борилади.

Асосий воситаларни, табиий ресурсларни ва номоддий активларни сотиб олиш сарфларидан ташқари капитал қўйилмалар, асосий воситаларнинг ўсиши ва уларни такомиллаштириш сарфларини ҳам ўз ичига олади. Асосий воситаларнинг ошиши – деб ишлаб чиқариш қувватларининг жисмоний ошиши ҳисобланади. Агарда бинога янги қанот қурилса ва бир неча йилдан сўнг сарфлардан даромад олиниси кутилса, ушбу қанотни қуришга кетган сарфлар «Бино» счётининг дебетида акс эттирилади. Одатдаги харажатларга жорий таъмирлаш, хизмат кўрсатиш, мойлаш, тозалаш, қараб туриш тўловлари, яъни усқунани ишчи ҳолатида ушлаб туриш учун зарур бўлган харажатлар киради.

Активларни қуриш жараёнида қарз бўйича фоизларининг капитализацияси.

Биноларни қуриш жараёнида қарзлар бўйича ҳисобланган фоизлар баъзи ҳолларда капиталлаштирилади. Фоизларни капиталлаштириш мураккаб ва қарама-қарши бўлган муаммо ҳисобланади. Эсда тутиш керакки, монтаж қилинмайдиган (йиғилмайдиган) активни сотиб олишда, фойдаланилган қарз мажбурияти бўйича фоизлар капиталлаштирилмайди, чунки бундай актив тайинланиш шаклига эга бўлган ҳолатдадир. Бу ҳолда фоизлар молиявий харажатларни ифодалайди ва сотиб олинган актив бўйича иқтисодий манфаатнинг ортишига олиб келмайди. Сотиб олинган активлар шу захоти даромад келтирувчи ишга жалб қилиниб, сотиб олиш учун ишлатилган маблағлар бўйича фоизлар билан таққосланади.

Аксинча, активларни кўриш жараёнида пайдо бўлган фоизларни тўлаш харажатларини кўпчилик иқтисодчилар активни ишга тайёрлаш учун зарур бўлган харажатлар сифатида қарайдилар. Шу нуқтаи назардан, актив, уни ишга тушириш ишлари тугамагунича даромад келтира олмайди, шунинг учун активнинг яратилиши жараёнида ҳисобланган фоизларни капиталлаштириш зарур. Капиталлаштирилган фоизлар кейинчалик амортизация суммасининг бир қисми сифатида ҳисобдан чиқарилади.

Ҳақиқий фоиз харажатларини капиталлаштириш тўғрисидаги тортишувларга қарамай альтернатив харажатлар воситаларни ўзининг кучлари билан қуриш учун маблағлардан фойдаланиш натижасида юзага келади. Баъзи бир бухгалтерлар исботлайдиларки, агарда ушбу маблағларнинг манбалари қарз бўлмасдан таъсисчиларнинг улуш маблағлари бўлса, унда тааллуқли бўлган фоиз ставкаси, аниқроғи тахмин қилинаётгани, ҳар ҳолда ҳақиқий фоизлар қийматини лойихага ўтказишда фойдаланилади. Ҳар қандай молиялаштириш, уларнинг тасдиғига, харажатлар деб тушунилади.

Фойдаланишга топширилган асосий воситалар маълум тартиб ва қоидага кўра субъектнинг раҳбарининг буйруғи билан тайинланган комиссия томонидан қабул қилиб олинади. Комиссия таркиби одатда бош механик, қурилиш бўйича

мутахассис, техника бўлимининг вакили, хавфсизлик техникаси бўйича муҳандис, бухгалтерия ходими ва объектни қабул қилувчи цех ёки бўлимнинг бошлиғидан иборат бўлади.

3. Хўжалик юритувчи субъектларда асосий воситалардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш тартиби.

Хўжалик юритувчи субъектга қабул қилинган ҳар бир асосий воситанинг объектга инвентар рақами беради ва бутун фойдаланиш муддатида объектга тегишли барча муомалалалар тегишли ҳужжатларда шу рақам билан юритилади. Асосий воситаларга инвентар рақами берилаётганда бу рақамларнинг биринчи ва иккинчи навбатдаги рақамлари асосий воситаларнинг тармоқ ва қандай гуруҳларга тегишли эканлигини билдириши керак.

Рақамларнинг сони одатда асосий воситалар гуруҳига берилиб, сўнгра шу рақамдаги учинчи навбатдаги рақамлар алоҳида объектларга берилади. Чикиб кетаётган асосий воситаларнинг инвентар рақамлари янги қабул қилинган объектларга берилмайди. Йирик бўлган воситаларга бош механик бўлимида паспорт тузилади. Бу паспортда асосий воситаларнинг ишга туширилган вақти, унинг техникавий тавсифи, капитал таъмирлашнинг амалга оширилган вақти ва қиймати, эскириш меъёрлари ва бошқа маълумотлар келтирилади. Бу паспорт асосий воситаларни ҳисобга олишни ва ундан фойдаланиш устидан назорат қилишни янада яхшилаш имконини беради.

Комиссия томонидан қабул қилинаётган ҳар бир объектга АВ-1 шаклда «Қабул қилиш-топшириш далолатномаси» тузилади. Унда қабул қилиб олинган асосий воситаларнинг дастлабки қиймати, қандай ишларни бажариши, қачон қурилганлиги ёки ишлаб чиқарилганлиги, қисқача техникавий тавсифи ва бошқа кўрсаткичлар келтирилган бўлади. Далолатномага ушбу асосий воситаларнинг техникавий ҳужжатлари илова қилинади. Асосий воситаларнинг ҳисоби шундай ташкил қилинган бўлиши керакки, унинг ёрдамида асосий воситаларнинг ҳар бир туркумидаги гуруҳларига тегишли бўлган асосий воситалар ва унинг ҳар бир объекти, унинг жойлашган жойи ва алоҳида инвентар карточкада аналитик ҳисоби ва 0100-«Асосий воситалар» сўҳтларида тегишли воситаларнинг синтетик ҳисобини юритиш билан таъминланади. Аналитик ҳисоб АВ-6 шаклдаги намунавий варақларда юритилади. Унча катта бўлмаган субъектлар асосий воситаларнинг аналитик ҳисобини инвентар дафтарларида юритишлари мумкин.

Инвентар карточкаларда асосий воситалар объектининг номи, унинг инвентар рақами, уни тайёрлаган субъектнинг номи, ишлаб чиқарилган йили, далолатнома рақами ва санаси, дастлабки қиймати, сотиб олиш манбаи, қисқача тавсифи ва бошқа маълумотлар келтирилади.

Субъектларда ушбу инвентар карточкалар (АВ-6 шакли) икки нусхада тузилиб, улардан бири бухгалтерияда, иккинчиси эса асосий воситалар жойлашган цех ва бўлимларда сақланади. Инвентар карточкалар асосий воситаларнинг гуруҳларига қараб, гуруҳнинг ичида эса уларнинг жойлашган ўринларига ва объект турларига қараб картотекаларда жойлаштирилади. Ишлатилаётган асосий воситаларнинг карточкалари алоҳида сақланади.

Айрим субъектларда инвентар карточкалар фақат бир нусхада тўлдирилиб, улар асосий воситаларнинг бухгалтериядаги ҳисобини олиб бориш учун хизмат қилади. Цех ва бўлимлардаги асосий воситалар инвентар карточкаларнинг рўйхати асосида ҳисобга олинади.

Бухгалтерияда асосий воситалар 0100 - «Асосий воситалар» деб аталган инвентар сўтларининг гуруҳида дастлабки қийматда ҳисобга олинади. Дастлабки қиймат субъектнинг таъсисчилари томонидан унинг устав капиталига ўзларининг бадаллари сифатида топширилган объектлар бўйича ҳар иккала томоннинг келишувига қараб, субъектнинг ўзида ёки бошқа ташкилотлар ва шахслардан сотиб олинган объектлар бўйича эса шу объектларни қуриш ёки сотиб олишга кетган ҳақиқий харажатлар, шу жумладан уларни келтириш, монтаж қилиш ва ўрнатиш харажатларининг йиғиндисига асосан баҳоланади. Бошқа ташкилот ва шахслардан текинга олинган ҳамда давлат органларидан субсидия сифатида олинган объектларнинг қиймати эксперт томонидан ёки қабул қилиш-топшириш ҳужжатларининг маълумотларига қараб баҳоланади.

Юқорида эслатиб ўтилгандек, асосий воситаларни сотиб олиш манбалари асосан субъектнинг ўз маблағлари, четдан жалб қилинган маблағлардан иборат бўлиб, улар таъсисчилар томонидан субъектнинг устав капиталига бадаллар сифатида ва бошқа ташкилотлардан текинга олиниши мумкин. ўз маблағларининг манбаларига асосий воситаларнинг қайта тикланган эскириш (амортизацияси) суммаси, 1992 йилгача қурилган ва келтирилган объектлар бўйича индексациялаштирилган амортизацияси миқдорида ҳосил қилинган захира (резерв), субъектнинг соф фойдаси ҳисобидан яратилган жамғармадан ва бошқалардан иборат.

0100-сўтларнинг дебетида субъектнинг мулки ҳисобланган ва лизинг ижарасига олган асосий воситаларининг ҳар ойнинг бошига бўлган қолдиғи дастлабки қийматда акс эттирилиб, унинг дебетида тегишли сўтлар билан корреспонденцияланган ҳолда ҳисобот ойида содир бўлган қуйидаги хўжалик муомалалари акс эттирилади:

- 0810-сўтининг кредити билан – ҳисобот ойидаги капитал қўйилмалар натижасида фойдаланишга топширилган объектларнинг дастлабки қиймати;
- 4710-сўтининг кредити билан – таъсисчилар томонидан субъектнинг устав капиталига ўз бадаллари сифатида келишилган қийматда топширган асосий воситаларнинг қиймати;
- 8530-сўтининг кредити билан – текинга олинган асосий воситаларнинг эксперт томонидан белгиланган қиймати;
- 0820-сўтининг кредит билан – хусусийлаштирилган субъект асосий воситаларни ким ошди савдосида сотиб олиб, қиримга олиниши;
- 8510-сўтининг кредити билан- ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқаришдаги асосий воситаларнинг баланс қийматининг оширилиши /қайта баҳоланганда/;
- 0210-сўтнинг кредити билан – жорий ижара бўйича ижарачи томонидан қайтарилган асосий воситаларга, ижарачининг капитал қўйилмаларига шу асосий воситалар қийматининг оширилиши ва ҳоказолар;
- 0110-0190-сўтнинг кредити билан асосий воситаларнинг ички ҳаракати ёки жорий ижарадаги берилиши;

- 0310-счётининг кредити билан – ижарачи сотиб олганда;
- 0840-счётининг кредити билан асосий пода ташкил қилинганда;
- 0810-счётининг кредити билан – вақтинчалик фойдаланиш учун қурилган объектларни фойдаланишга топширишда.

4. Асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини ҳисобга олиш.

Асосий воситаларнинг харид қилинганидан кейин улар учун сарфланган харажатлар ҳам ҳисобга олиб борилади. Асосий воситаларни харид қилиб олгандан сўнг уни асраш ва фойдаланиш билан боғлиқ кўпдан-кўп харажатлар пайдо бўлиши бошланади. Масалан, уларни асраш, таъмирлаш, ишлатиш, таъмир қилиш ва жойларини алмаштиришни эътиборга олиш зарур бўлади. Ушбу харажатларни ҳисобга олиш баланснинг тегишли моддаларини гуруҳлаштириш ва кейинчалик амортизация чегирмаларини ҳисоблашга таъсир этади.

Харид қилиб олинганида, баҳоланган бошланғич ҳақиқий қиймати, хизмат муддати ва маҳсулдорлиги билан боғлиқ харажатлар юқорида белгиланган тартибда капиталлаштирилади. Харид қилингандан кейинги пайдо бўлган капиталлаштирилган харажатлар, фойдаланишнинг маълум бир давридан кейин баҳосизланади ва бу давр маълум бир активларнинг кутилаётган хизмат муддатидан қисқа бўлиши мумкин.

Активлардан фойдаланиш имконияти ва харид қилиб олинганида кутилаётган фойдаланиш даврини маълум бир минимал даражада сақлаб туриш учун таъмирлашнинг амалга оширилишини назарда тутати. Бу харажатлар фойдаланиш муддатини харид қилинганида белгиланганидан юқорироқ даражада узайтира олмайди, улар жорий ҳисобланади ва пайдо бўлган даврнинг тегишли харажатларининг моддасига киритилади. Бундан ташқари, одатда компаниялар ушбу воситаларни харид қилиб олганидан кейин пайдо бўладиган харажатлар белгиланган ва тасдиқланган сумма (смета)дан ошмаган ҳолларда харажатларнинг ҳисоби сиёсатини қўллайдилар. Бундай сиёсат моддий чегараланишлар бўлганида қўлланилади. Агарда ушбу харажатлар бирмунча барқарор бўлган шароитда бу сиёсат шунингдек моддий харажатларга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Авария, эътиборсизлик, совуққонлик, зараркунандалик қилиш, ўғирлик натижасида пайдо бўлган харажатлар зарарларга олиб борилади. Асосий воситаларни харид қилгандан сўнг пайдо бўладиган ушбу харажатлар, тўртта асосий турларга бўлинади:

1. Ишчи ҳолатида сақлаб туриш ва жорий таъмирлаш;
2. Яхшилаш (мукаммаллаштириш);
3. Қўшимчалар киритиш (кенгайтириш);
4. Қайта кўриш ва бошқариш.

Сақлаб туриш ва жорий таъмирлаш харажатлари.

Ишчи ҳолатда сақлаб туриш харажатларига мойлаш, тозалаш, тартибга солиш, бўяшдан иборат бўлиб – буларнинг ҳаммаси ускунани ишчи ҳолатида сақлаб туришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Жорий таъмирлаш харажатлари эҳтиёт қисмларнинг сарфлари, профилактика ва таъмирлаш ишлари билан боғлиқ

харажатлардан иборат. Бундай турдаги таъмирлашга зарурият тез-тез пайдо бўлади ва жиддий харажатларни талаб қилади.

Жорий таъмирлаш ва ишчи ҳолатида сақлаб туриш харажатлари жорий харажатлар ҳисобланади. Уларни ҳисоблашда икки усулдан фойдаланилади:

1. Пайдо бўлиши бўйича ҳисобга олиш усули. Пайдо бўлиши бўйича ҳисобга олиш усули сақлаб туриш ва таъмирлаш учун зарур бўлган харажатларни, уларга зарурият пайдо бўлганда ҳисобга олишни ва харажатларни бутун давр давомида бир текисда тақисмлашни назарда тутади. Аммо, маълум бир вазиятларда ҳар йиллик таъмирлаш ва сақлаб туриш харажатлари, ёки бир вақтга, ёки жуда қисқа вақт оралиғига тўғри келади. Бу усулдан фойдаланилганда, ускунани сақлаб туриш учун барча йиллик харажатлар асосий воситанинг шикастланиши ҳолати юз берган маълум бир вақт оралиғига тўғри келади.

2. Тақсимлаш усули. Бу ёндошиш таъмирлаш ва сақлаб туриш харажатларининг тахминий ҳажмларига асосланади. Бу усулдан фойдаланиш, жорий таъмирлашнинг тизимли хусусиятига асосланади. Бу усулдан фойдаланиш, жорий таъмирлаш тизимли хусусиятга эга бўлган ва ҳажми бўйича у аҳамиятли бўлганда тавсия қилинади. Бу усулдан фойдаланилганда жорий йилда кутилаётган таъмирлаш учун тахмин қилинаётган харажатларнинг миқдори умумий баҳоланиб (сметаси тузилиб) сўнгра вақт ёки ишлаб чиқаришнинг ҳажми асосида, вазиятдан келиб чиққан ҳолда, тақисмланади. Асос бўлиб вақт хизмат қилган ҳолда, ҳар бир оралиқ давр учун таъмирлаш ва ишчи ҳолатда сақлаб туриш харажатларининг тааллуқли бўлган суммаси аниқланади, тахмин қилинаётган сумма учун асосий воситалар счётида контрсчёт очилади. Жорий таъмирлаш ва сақлаб туришнинг ҳақиқий харажатлари контрсчётда акс эттирилади.

Таъмир асосий воситаларнинг ишчи потенциалини ошириш учун зарур бўлган маълум бир харажатларни талаб қилади. Таъмир маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, таннархни пасайтириш, хизмат муддатини узайтириш, маҳсулотнинг сифатини яхшилаш учун амалга оширилади. Ускунанинг ишчи ҳолатини сақлаб туриш харажатлари таъмир эмас, балким таъмирлашга тааллуқлидир.

Таъмир ўз ичига ускунанинг бош компонентини мутлақо янги компонент билан алмаштириш жараёнини олади. Масалан, эски тунука томни янгисига, оловга чидамли черепицага алмаштириш, кемага янада қувватлироқ двигателни ўрнатиш, бинонинг электр тизимини тубдан ўзгартириш ва ҳоказолар.

Таъмирнинг заруратига олиб келувчи ҳолатлар қуйидагилардир:

Эски ускунани алмаштириш. Бунда эски компонентнинг қиймати ва унинг амортизацияси ҳисобдан чиқарилади, баланс қийматига тенг бўлган зарар ҳисобга олинади ва активнинг бошланғич счёти харажатларининг миқдorigа кўпаяди.

3. Активлар счётининг ошиши. Активлар счётининг ошиши тамойили эски активнинг қиймати ва жамланган амортизацияси тўғрисидаги маълумотлар мавжуд бўлмаганда қўлланилади. Ҳолатини яхшилаш харажатлари активларнинг счётининг дебетида кўрсатилади. Алмаштирилиши зарур бўлган активнинг қиймати ва жамланган амортизацияси тегишли счётлардан чиқарилиб юборилмайди, чунки унинг ҳақиқий қийматини ҳисоблаш мураккаб туюлади. Бу

усулни қўллашнинг натижаси бўлиб, умумий қийматнинг ва жамланган амортизациянинг оширилган баҳоланиши ҳисобланади. Асосан, эски активнинг баланс қиймати айирбошлаш санасига нисбатан паст бўлади. Агарда компонентнинг эскириши уни айирбошлашга олиб келса, унда амортизациянинг даражасини қайта кўриб чиқиш зарур.

Қўшимчалар киритишга мавжуд активга қўлланиладиган узайтириш, ошириш ва кенгайтириш ишлари тааллуқлидир. Мисол тариқасида, мавжуд бинога қўшимча қанот ёки хоналарнинг қурилиши. Қўшимчалар киритиш капитал харажатлар ҳисобланади ва асосий воситаларнинг таннархига олиб борилиб унинг қийматини оширади.

Бухгалтерия ҳисобида асосий воситаларни таъмирлаш бўйича қуйидаги проводкалар бериледи.

1. Асосий ишлаб чиқаришдаги асосий воситаларни таъмирлаш учун фонд ташкил қилинганда

ДТ 2010 Асосий ишлаб чиқариш счёти

КТ 8910 Келгуси давр харажатлари ва туловлари резерви счёти

1. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг қийматига ёрдамчи ишлаб чиқаришнинг турли хизматлари: транспорт, эҳтиёт қисмлар, штампларни тайёрлаш ва бошқаларнинг киритилиши.

ДТ 0710,0720

КТ 2310

2. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни етказиб бериш ва сақлаш билан боғлиқ ишларга меҳнат ҳақи ҳисобланди

ДТ 0710,0720

КТ 6710

3. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар монтажга топширилди (монтажга тайёргарлик бошланган пайтдан)

ДТ 0810

КТ 0710,0720

4. Сарфланган қурилиш ва бошқа материаллар қиймати капитал қуйилмалар бўйича харажатларга киритилди

ДТ 0810

КТ 1010-1090

5. Капитал қурилишда бажарган ишлари ва кўрсатган хизматлари учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарзлар ҳисобланди

ДТ 0810

КТ 6010

6. Асосий воситалар объектларини қуриш ёки харид қилиш натижасида уларни бошланғич қиймати бўйича фойдаланишга бериш

ДТ 0110-0190

КТ 0810-0890

Кўпгина фирмалар ишлаб чиқариш иморатларини қонунлар ва суд ҳукмлари қарорларига мувофиқ атроф муҳитнинг ифлосланишини назорат қилиш учун қурилмалар билан жиҳозлайдилар. Кўпинча ушбу қурилмаларининг қиймати атроф-муҳитни ифлослантирувчи дастгоҳлар қийматидан ортиқроқдир. Бундай ҳолларда ушбу қурилмаларнинг қиймати алоҳида капиталлаштирилади ва асосий воситаларга қўшимчалар киритиш сифатида амортизацияланади.

5. Хўжалик субъектларида асосий воситаларнинг таъмирланишини молиялаштириш.

Асосий воситаларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида қайта ўрнатиш, ўзгартириш ва қайта қуриш қиймати капиталлаштирилмайди агарда қайта қуришдан олинadиган манфаат жорий ҳисобот даврига тааллуқли бўлса харажатлар таркибига киради. Бундай харажатлар агарда тўғридан-тўғри ўтказиш имконияти бўлса алоҳида актив, муддати узайтирилган бино ёки махсус бино сифатида капиталлаштирилади. Бу харажатлар қайта қуришдан фойда олиш давридан кейинги вақт давомида амортизацияланади.

Сақлаб туриш (асраш) ва таъмирлаш харажатлари вужудга келиши бўйича ҳисобга олинади. Яхшилаш, узайтириш усуллари, яъни активларнинг хизмат муддатини узайтирадиган ёки кўпайтирадиган ҳолатини яхшилаш харажатлари капиталлаштирилади.

Кўчмас мулк харид баҳосида ҳисобга олинади ва объектлар бўйича маълум кўзда тутилмаган харажатларни ўз ичига олади. Таъмирлаш ва сақлаб туриш учун харажатлар зарур бўлгандагина амалга оширилади.

5-БХМС субъектларга асосий воситаларни қайта баҳолаш имконини берадиган шартларга эга. Шу муносабат билан қуйидагиларни билиш зарур:

- қайта баҳолаш белгиланган тартибга мувофиқ амалга оширилиши керак.
- жамғарилган амортизация қайта баҳолаш санасига активнинг бошланғич қийматининг ўзгаришига мутаносиб равишда шундай тузатиш қилинадик, натижада қайта баҳолаётган сумма ҳақиқий қийматга тенг бўлсин.
- активларни ишчи ҳолатида сақлаш харажатлари қайта баҳолаш натижасида нисбатан ошиб кетганда, бундай ошиб кетиши муомалалар тўғрисидаги ҳисоботда даромад сифатида эмас, балки баланс ҳисоботида қайта баҳолаш натижасида вужудга келган қўшимча қиймат сифатида ҳисобга олинади.
- қайта баҳолаш натижасида активларни ишчи ҳолатида сақлаш харажатлари камайганида, ушбу камайиш молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботида, агарда қайта баҳолашдан сўнг қўшимча қиймат пайдо бўлмаса харажатлар сифатида ҳисобга олинади.

Асосий воситаларни тугатишдан олдин ушбу тугатиш билан боғлиқ бўлган ишлар рўйхатини ва хусусиятларини кўрсатувчи наряд-буюртма тузилиб, уни тугатиш ишларини бажарувчи цех ёки ташкилотларга топширадилар.

Тугатиш ишлари бажарилгандан кейин намунавий АВ-3 шаклидаги «Асосий воситаларни тугатиш далолатномаси» тузилади. Субъект раҳбарининг буйруғига асосан тайинланган махсус комиссия балансдан чиқарилаётган асосий воситаларни текшираётганда ва далолатнома тузаётганда мазкур объектнинг

техника паспорти, камчиликлари қайд қилинган қайднома ва бошқа техникавий ҳужжатлардан фойдаланади. «Асосий воситаларни тугатиш далолатномаси»да мазкур объектнинг тавсифи, унинг тайёрланган ёки қурилган йили, субъектга қабул қилиб олинган ва фойдаланишга топширилган вақти дастлабки ёки қайта тиклаш қиймати, бухгалтерия ҳисобининг маълумотларида кўрсатилган эскириш суммаси, неча марта капитал тузатиш амалга оширилганлиги, чиқиб кетиш сабаблари ва шунга ўхшаш маълумотлар келтирилади.

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши билан боғлиқ бўлган барча муомалалар счётлар режасида махсус ажратилган 9210- «Асосий воситаларнинг сотилиши ва бошқа чиқимлари» счётида акс эттирилади.

Маълумки, асосий воситаларни тугатиш учун уларни бузиш, демонтаж қилиш каби ишларнинг бажарилиши керак. Бу ишлар субъектнинг ўзидаги кучлар билан ёки махсус ташкилотлар томонидан пулга бажарилади. Асосий воситалар тугатилгандан кейин турли хилдаги фойдаланиш мумкин бўлган материаллар, ёқилғи ва бошқа моддий қийматликлар олиниши мумкин. Ушбу келтирилган барча муомалалар 9210 - счёт ёрдамида ҳисобга олиб борилади.

Асосий воситаларни тугатиш жараёни 9210-счётда акс эттирилгандан сўнг бу счётнинг ҳар иккала томонидаги якуний суммалар солиштириб кўрилади. Агар ушбу счётнинг дебитидаги якуний сумма кредитидаги суммадан ортиқ бўлса, унда мазкур объект тўла амортизацияланган ва тугатиш натижасида фойда олинган ҳисобланади.

Субъектларни мавжуд асосий воситалардан унумли фойдаланиш ва ҳўжалик ҳисобини мустаҳкамлашга қизиқтириш мақсадида бундай асосий воситаларни сотиш ва рўйхатдан чиқариш чоғида ҳосил бўладиган зарарлар субъектнинг ихтиёрида қолдириладиган фойда ҳисобидан қопланади.

Асосий восита тугатилгандан сўнг тузилган далолатнома субъектнинг раҳбари томонидан тасдиқланади ва кейин унинг бухгалтериясига топширилади. Бухгалтерия бу далолатномага мувофиқ асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилганлиги тўғрисида объектнинг инвентар карточкасига ёзиб қўяди ва шу тўғрида инвентар карточкаларнинг рўйхатига белги қўйилади. Асосий воситалар жойлашган жойдаги инвентар рўйхатларида ҳам худди шундай ёзувлар қилинади.

Асосий воситалар бир субъектдан иккинчи субъектга текинга берилаётганда намунавий шаклдаги «Асосий воситаларни қабул қилиш – ўтказиш далолатномалари» билан расмийлаштирилади. Бунда чиқиб кетаётган асосий воситаларнинг дастлабки қийматига 0110-0190-счётлари кредитланиб, шу кунгача ҳисобланган эскириш суммасига 0210-0290-счёт ва қолдиқ қийматга 9210-счёт дебетланади. Асосий воситаларни текинга беришдан кўрилган зарарлар субъект фаолиятининг якуний молиявий натижаси ҳисобидан қопланади ва жорий тартибда 9430-счётнинг дебитида ўтказилади ва ҳисобот даврининг охирида ушбу зарар суммаси дебет 9910 ва кредит 9430 ёзувлари билан субъектнинг кўрган умумий зарарининг суммасига қўшилади.

Асосий воситаларни бошқа субъектларнинг устав капиталига бадал тариқасида ўтказилишлар тарафларнинг келишувига асосланган нархларда амалга оширилади. Бозор иқтисодиёти шароитида бундай нархлар кўпинча асосий воситаларнинг бухгалтерия ҳисобидаги қийматига тўғри келмаслиги

мумкин. Бундай муомала натижасида аниқланган фойда ёки зарарлар 9210-счётда аниқлаб топилади ва тегишли счётларга, агарда фойда олинса 9310- "Асосий воситаларни сотишдан ва бошқа чиқимлардан олинган фойдалар", агарда зарар кўрилса 9431 счётларга олиб борилади.

Шундай қилиб, устав капитали /фонди/га бадал тариқасида ўтказилган асосий воситаларнинг қиймати Счётлар режасида келтирилган 0620-0690- «Узоқ муддатли молиявий инвестициялар» счётларининг дебети ва 9210-счётнинг кредитида ҳар иккала томоннинг ўзаро келишилган суммасида акс эттирилади.

Асосий воситаларнинг хўжаликдан чиқиб кетиши натижасида олинган фойда субъектнинг фойдаси таркибига, 9910-"Якуний молиявий натижалар" счётига киритилади ва шунинг учун бу фойданинг суммасидан мазкур субъект учун белгиланган ставкалар бўйича солиқ ушланади.

Юқорида 9210 счётга тегишли муомалалардан ташқари бу счёт тегишли счётлар билан қуйидаги муомалаларнинг таъсирида корреспонденцияланади:

Асосий восита объектлари ўз қийматидан паст нархда сотилганида солиққа тортиладиган фойда ушбу объектнинг бозор нархида сотилишидан келиб чиқадиган қийматига асосланиб ҳисобланади.

Хулоса

Асосий воситаларга Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби-нинг миллий андозаларида кўрсатилган талабларга тўла жавоб берадиган меҳнат воситалари киради. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби-нинг миллий андозаларида кўрсатилган талабларга жавоб бермайдиган меҳнат воситалари кам баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар таркибида ҳисобга олинади.

Асосий воситалар таркибига киритиладиган меҳнат воситалари кейинчалик ойлик минимум иш ҳақининг ўзгаришидан қатъий назар асосий воситалар таркибида ҳисобга олинади.

Асосий воситалар таъмирлвашнинг мураккаблиги хажми ва қийматини ҳисобга олган ҳолда уларнинг капитал ва жорий таъмирлашга бўлиш қабул қилинган.

Асосий воситаларни таъмирлаш хўжалик усулида ёки пудрат усулида амалга оширилиши мумкин. Барча ҳолларда таъмирлашни амалга ошириш учун нуксонлар қайдномаси тузилади. Нуксонлар қайдномаси бўйича аввал таъмирлашнинг смета қиймати аниқланади ва таъмирлаш жараёни тугатилгандан сўнг эса унинг ҳақиқий қиймати аниқланади ва смета қийматидан четга чиқиш аниқланади.

Агар капитал таъмирлаш хўжалик усулида амалга оширилса нуксолар қайдномасига асосан 3 нусхада наряд буюртма тузилади. Унинг 1-нусхаси таъмирлашни амалга оширувчи бўлинмага, 2-си бухгалтерияга аналитик ҳисобни юритиш учун, 3- нусхаси эса бош инжкенерда таъмирлашнинг боришини назорат қилиш учун сақланади. Нуксонлар қайдномасига ва наряд буюртмаларига асосан омборлардан материал ва эҳтиёт қисмлар олиш учун ҳужжатлар ёзилади.

Таъмирдаш харажатларини тўғридан тўғри маҳсулотлар иш ва хизматларнинг таннархига олиб бориш мумкин ёки уларни коподаш учун

олидиндан қилинган ажратма ҳисобига ташкил қилинган таъмирлаш фондидан қоплаш мумкин.

Таъмирлаш харажатлари тўғридан тўғри маҳсулотларни ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилганда ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи счётлар дебқетланиб тегишли счётлар кредитланади. Асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоба олувчи счётларда тегишли харажат моддаларида акс эттирилади.

Таъмирлаш фондини тузган корхоналарда уларни ҳисобга олиш учун 89 "Келгуси давр харажатлари ва резервлар" счётида очилади.

Таъмирлаш фондига ажратмалар қилиш таъмирлашнинг барча турлари бўйича режадаги смета харажатларига асосан қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Тошкент, Ўзбекистон. 2001.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуни. –Т.: 1996.
3. “Аудиторлик фаолияти тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. (янги таҳрир) Т.: 2000 йил. 26 май.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг 2010 йил 14 декабрдаги Р-3539-сонли “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” Давлат Дастури
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ПП-1213 “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилга инвестицион дастури ҳақида”ги Қарори

II. Президент асарлари

6 Каримов И.А. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Тошкент: Ўзбекистон, 2012. -366.

7. ЎЗР Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь, № 16 (5183).

8. Каримов И. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: “Ўзбекистон”. 2009й. -56 бет

9. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. -Т.: “Халқ сўзи” газетаси. (3828)-сон. –Т.: 2006.

III. Соҳага оид меъёрий ҳужжатлар

10. “Бухгалтерия ҳисобида ҳужжатлар ва ҳужжатлар айланиши тўғрисида” низом. Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 14.01.2004 йилда 1297-сон билан рўйхатга олинган.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5

февралдаги 54 – сонли қарори билна тасдиқланган (ЎзР ВМ 11.03.2009 й. 63-сон Қарори билан ўзгартиришлар киритилган) “Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом.

12. Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари. Т.: - ЎБАМА. 2004.

13. “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётларининг режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”. БҲМС №21. – Т.: “Минфин”, 2001 й.

IV. Асосий адабиётлар

14.ЖумаевН., Абдурахмонов Қ, Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: сабаблар ва уни бартараф этиш муаммолари.-Т.: “Академнашр”, 156 бет.

15.Абдувоҳидов Ф, Сотиволдиева Д Молиявий ва бошқарув ҳисоби Т.: 2012

16. Блинова Т.В, Журавлёв В.Н. Бухгалтерский учет. Учебное пособие, 2-е изд. Исправ и доп. –М.: Форум: ИНФРА-М, 2011, 272 стр, (179 стр)

17.Блинова Т.В., Журавлев В.Н. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. 2-е издание перераб. и . доп. Форум: ИНФРА. _М.: 2010. -272. (178).

18. Константинова Е.П. Международные стандарты финансовой отчетности: Учеб. пособ. – М.: «Дашков и К », 2009. – 288 с.

20.Ибрагимов А., Очилов И., Қўзиев И., Ризаев Н., Молиявий ва бошқарув ҳисоби./Ўқув қўлланма. -Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2008. 451 б.

21. Шпаков Л. В., Барулина Е. В. Бухгалтерский учет как пользоваться МФСО. «Альфа-Пресс». –М.: 2009. -37 с

22. Маренков Н.Л. Международные стандарты бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита в Российских фирмах. - М.: Едиториал УРСС, 2008. - 143 с. Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. Учебный пособие. –Т.: ТФИ, 2004. -36 стр

V. Қўшимча адабиётлар

23. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тузувчилар: Б.Ю. Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғофуров, Б.К.Тухлиев. –Т.: Иқтисодиёт, 2009. -120 б.

24.Подольский В.И., Савин А.А. Аудит: учебник. – М.: Юрайт,2010.–605с.

25. Двадцать вторые международные Плехановские чтения. Тезисы докладов. – Москва.: 2009, 10 апреля 2009г

26.А. А. Коримов Бухгалтерия ҳисоби Т.: 2004

27. Ионова А.Ф., Тарасова Н.А. Учет и анализ внешнеэкономической деятельности : учеб.- практ. пособ.- М.: ТК Велби, 2009.- 352 с.

28. Учет, анализ и аудит внешнеэкономической деятельности: Учеб. пособие / Под ред. проф. В.И Бариленко. - М.: ИНФРА-М, 2009.- 458 с.

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

30. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси» журнал. –Т.: 2007-2011 йиллар

31. «Бозор, пул ва кредит» журнал. –Т.: 2007-2011 йиллар

32. Банк ахборотномаси. Газетаси. 2007-2010 йиллар

33. Ўзбекистоннинг 2010 йилдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиши кўрсаткичлари. –Т.: Ўзбекистон, 2011.

VII. Интернет сайтлари.

34. www.bankclub.ru/rankings-bk.htm По активам

35. www.bankclub.ru/rankings-bkp.htm По капиталу

36. «Norma» 2011.

37. «Pravo» 2011.